

szer lepereg előtte az utolsó évek drámája : a »régi szelíd esték«, a »bölc s borozások«, az elvezett paradicsom, majd a harcterre hurcolt katonák s a »lepecsételt marhakocsikban« utazók s végül a szabadságharc halott katonái — s mindennek »más távlatot ad a halál«, új értelmet kapnak az emlékek, szándékok és tettek. Mégegyszer megjelenik a haragos próféta, hogy elmondja átkát, mégegyszer egész édességével felragyog az otthon emléke, de a vers szaggatott, el-elfúló lélekzetvétele, az alexandrinusok oldott lebegése érzeteti, hogy már ez a lázas szervezet valószínűtlen, álomszerű víziója : »De hisz lehet talán még, a hold ma oly kerek« (Erőltetett menet) És végül a Razglednicák :

»Az ökrök száján véres nyál csorog,  
az emberek mind véresét vizelnek,  
a század bűzös, vad csomókban áll,  
fömlöttünk fú a förtelmes halál.«

Az utolsó versek olyan élményekről számolnak be, olyan tiszták és hibátlanok, hogy egyedülálló hely illet meg őket a magyar irodalomban. Megrázó vádiratok ezek a régi Magyarország ellen, pontos híradások a történelem egyik legsötétebb korszakáról.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Radnóti utolsó három kötetében eljutott arra a magaslatra, mely számunkra maradandó értéké teszi költészetét. József Attila halála után egyik legjelentősebb költőnk volt. Mindvégig polgári szemléletű költő volt : a polgári költészet eszközeivel — de becsületesen felelt az idő kérdéseire. Egyértelműen elítélte az ellenforradalom korszakának hivatalos politikáját, látta a társadalmi átalakulás szükségességét, mélységes humanizmussal hitt az emberben, az emberiesség, a szabadság és igazság győzelmében — s legjobb pillanataiban kifejezte a tömegek történelemformáló erejét. Hitét nagy erővel tudta kidalolni, s talán ennél is nagyobb erővel a kizsákmányoláson, a durva erőszakon alapuló rend, a fasizmus borzalmaival, melyeket érzékenyen már évekkal előre megjegyzett. Mindezt önmagában s önnön élete árán élte át.

## ECKHARDT SÁNDOR

### JEGYZETEK A BALASSI-VERSKÉZIRATHOZ

Régen nem volt olyan nagy eseménye a régi magyar irodalomtörténeti kutatásnak, mint mikor tavaly Stoll Béla Balassi Bálint sajtátkezű versszemelvényeit a Batthyány-levéltárban felfedezte.

A szerencséskezű kutató már a lelet kiadásakor (MNY XLVIII. 1952, 168) jelezte a lelet fontosságát, összehasonlította az eddig ismert szövegekkel, kritikai kiadásunk anyagával és megadta a kézirat valószínű korát: 1593-ra, a költő halála előtti évre helyezve a kézirat keltét.

Mégis úgy gondolom, vissza kell térnünk rá, mert ebből az egy lap papirosból sok mindent lehet még kiolvasni, és olyasmire következtetni, amit eddig nem tehattunk meg, mert a költő saját kezétől csupán levelei és emlékiratai voltak birtokunkban.

#### I.

Előttünk van tehát öt szakasz vers, amit Balassi maga állított össze szerzeményeiből, mindegyik darabnak külön címet adva.

Mi ennek az összeállításnak az értelme?

Balassi az antik és neolatin költőknél ismerte meg az epigramma műfaját. Nemcsak Marullus, Angerianus, Joannes Secundus, hanem minden valamire való humanista, kortársát

és barátját »Estvánffy«<sup>1</sup> és másokat is beleértve, mind művelte a többnyire egy, két vagy több kisszámú disztichonból álló epigrammát, melynek fölébe szokásszerűen mindig odakerült a téma rövid jelzése.

Az a benyomásunk, hogy Balassi e lapon a magyar epigramma műfaját óhajtotta kialakítani, mint ahogy a Coelia-versek idején is már korábban megkísérelte. Ott két ilyen rövid lélekzetű, egyszer egy kétszakaszos, másodszer egy egyszakaszos epigrammát olvashattunk, és mindegyik élén ezt a megjegyzést: *In eandem fere sententiam* (ugyanarról a tárgyról, kiadásomban 82. és 85. sz.)

Stoll megállapította, hogy az öt darab közül csupán kettő volt eddig ismeretlen, a három másik terjedelmesebb verseiből kiragadott részlet. Mégis mind a három olyan, hogy önállóan is megáll, s ezt az önállóságot szolgálják a tartalmat jelölő címek is, melyek egyáltalán nem utalnak arra, hogy szemelvényel van dolgunk.

Így az egyik Julia-versből (48. sz.) kiemelt hangyabolyhasonlat élére ezt írta: *Az maga elmeienek gyors uoltarol az berelem miatt.* Ez a cím elhallgatja, hogy a szakasz egy Juliához intézett szerelmi rapszódia része és azt a benyomást kelti, hogy a költő általában szerelmi ihletének lázas működését akarta külön versben ábrázolni.

Még érdekesebb a 79. sz. Coelia versidézete felirata: *Bannia hogi hainalban kel az berelmesetöl el mennij.* Az eredetiben egyáltalában nincs arról szó, hogy a költő távozni kénytelen szerelmesétől, sőt ellenkezőleg a két megelőző szakasz kétségbeesett rimázkodás azért, hogy vegye be végre szerelmébe:

Két szemem világa, életem csillaga, szívem szerelmem, lelke,  
Kinek módján, nevén, szaván, szép természetén jut eszembe éneke.  
Régi nagy szerelmem, ki lőn nagy keservem, végy szerelmedben engem!

Reménlett jóm, kincsem, mi örömmel hintsem én ez árva életemet?  
Ki csak te rajtad áll s nálad nélkül halál, csak tőled<sup>2</sup> vár kegyelmet,  
Hogyha utálad azt, ki téged néz s virraszt s magánál inkább szeret!

Balassi tehát itt a címben nem ugyanahhoz az élményhez kapcsolja versszakát, mint amely eredeti fogalmazáskor ihlette. Mint a külföldi nagy költők, ő is szabadon bánik anyagával, új fikciót fűz hozzá, szerelmi történetét a valóságtól függetlenül alakítja ki. A cím pontosan az ellenkezőjét állítja annak, amit a kódexvariánsban olvashattunk. Az újonnan felfedezett kézirat címe szerint a költőnek egy boldogságban töltött éjszakája után kell elhagynia szeretőjét, mégpedig a közelgő hajnal miatt és az esengő verset a cím segítségével mintegy »hajnali válóénekké« (aubade) alakítja.

Költői fikció és valóság ellentéte másutt is szembeszökő. Így a Juliaciklus utolsó darabjában is kedvenc pásztordramájának, Castelletti *Amarillijének* képeit felhasználva hosszan panaszkodik és kéri Juliát, kegyelmezzen meg neki, mert lelke csak »rajta esik, hal, vész«. A szerelmi ciklus tehát elegikus hangon zárul, de a költő szavai szerint a még mindig olthatatlan szerelem jegyében. S íme a záróstrófában Balassi kedves naivsággal — mintegy jelezve, hogy a magyar énekmondó hagyomány zárószakasza fenntartja jogait a kifinomult nyugati formákkal szemben — kijelenti, hogy

Hídeg lévén kívől, égvén pedig belől Júlia szerelmétül  
Jó hamar lovakért járván Erdél<sup>3</sup> földét nem nagy fáradtság nélkül.  
Ezt öszve rendelém, többé nem említvén Júliát immár versül.

<sup>1</sup> Az aradi könyvtárban láttam egy Marullus-kiadást, mely Istvánffy tulajdona volt.  
<sup>2</sup> Itt a papírlapon olvasható 'etteöl' alak szerint megváltoztattam a kódex 'tűled' alakját.

<sup>3</sup> Kiadásomban még 'Erdély', de ld. alább a nyelvi tanulságokat.

Ég ugyan szerelmétől, de a való életben vége az ügynek, mert más az irodalom és más a valóság.

A két eddig ismeretlen verseckénél is meg kell állnunk. Ezek egyike az *Az erdei bönj kezeről*, másika a *Fulviarol* címet viseli.

Nehéz volna határozottan megállapítani vajjon az első darab egy nagyobb vers töredéke-e, a végén álló etc. jel ugyanis Balassinál pontot is jelöl. El lehet képzelni, hogy egyetlen epigrammaszerű bókverssel van dolgunk. A másodiknál már inkább merném állítani, hogy teljes darab s nem kiemelt töredék, mert a vers célja éppen az, hogy tömören jellemezze a költő egész szerelmi történetét, melyben a két főhős nő szerepel és a versírásakor járult hozzá a harmadik.

Leth towab Jwlyath, f.leth Inkab Celÿath ez Ideÿgh Berettem  
Attol keferweffen, f.etteöl zerelemfeffen, wÿgan, mar bwchwth wettem,  
Mofth Fwlwÿa Eegeth, kÿ er bennem wegeth, Merth tÿwen meg gerÿettem.

Érezhető, hogy a versnek vége, mert a három szerelem jellemzésének distinkciója megtörtént. Egyébként igen érdekes, amit a költő korábbi nagy szerelméről mond. Eszerint tehát Juliát a legtovább szerette és nagy keserőséggel vált meg tőle, míg Coeliát »leginkább« vagyis legerősebben és »szerelmesen, vígan« vett bucsút tőle. Tehát a Losonczy Anna-szerelm a Julia-korszakban kevésbé volt mély, mint a Coelia-féle, de viszont az udvarlás hosszabb ideig tartott és tragikus hangulatban végződött, amit az elbujdosás idején írt verse (De mit gyötresz engem, 73. sz.), az Illésházinak írt levél és az utóbb megindított infámiaper is tanúsít. Balassinak a Kapy Sándorhoz írt levélben trágár szavakkal kifejezett hetvenkedése igazolja, hogy komoly érzésről eleinte szó sem lehetett közte és a gazdag özvegy között, de lassanként belelovalta magát a hosszú udvarlás alatt, — bizonyosan a régi boldog szerelem emlékeinek segítségével, — egy újabb erotikus lángolásba. De miután egész alkotó zsenijét az udvarlás szolgálatába állította, annál keserveesebben eshetett neki a tökéletes elutasítás, melynek oka saját bevallása szerint ő maga volt, mikor annak idején otthagya Annát (Vö. Méznél édesb szép szók, 39. sz.) S akármennyire eseng még a Julia-ciklus végén is a költő, kijelentve, hogy megelégszik azzal, hogy

De ám akár meggyen velem bár szerelem, szabad legyen már véle,  
Csak hogy ezt engedje kínom érdekében, hogy az mint felmetszette  
Juliát szívemben, szintén úgy versemben is tessék meg szép képe

az igazi hangulatot a »De mit gyötresz engem« kezdetű vers bosszúállást emlegető szakaszai fejezik ki.

Coelia mellett Balassi gondtalan életet élt és ha a költő szavának hinni lehet, teljes sikert ért el Wesselényinénél a dembnoi várban és a krakkói házban. Innen van az a szerelmi diadal emlékétől még mindig mámoros »szerelmesen, vígan« kifejezés, mely azt a korszakot képviseli, mikor »kisebb bosszúsággal s elméjének vékony törődésével és hercegekkel való nyájasságban« (42. sz. levél) mulatta idejét. A hercegekhez persze hozzátéhetjük a hercegnőket is.

Az epigramma tehát bevilágít a költő lelkébe, mikor ilyen éles szembeállításban jellemzi a két versciklus ihletét.

A Fulvia-ügy persze homályos. Stoll Béla helyesen tapint rá, hogy Fulvia nem lehetett futó élmény, mert a költő Fulviát Juliával és Coeliával helyezi egy vonalba. De amit róla mond, Balassa-közhely, amiből nem sokat lehet kiolvasni: »égeti, véget ér benne, vagyis elbánt vele, tűzén meggerjedett.«

A Bathány Ferenchez írt levél közlése óta tudjuk, hogy a költőnek volt egy Fulviának nevezett ismerőse, akinek egy gyűrűt akart küldeni barátjával (1593 márc. 21). Hogy ez a név is olyan humanista költői fikció, mint a Julia és Coelia neve, ez több mint bizonyos, mert

Fulviára nem kereszteltek senkit az akkori előkelőbb magyar társaságban, még kevésbé a nép között.

Kiadásomban (397. l.) már feltételeztem, hogy Balassi utolsó éveiben, ehhez az ismeretlen hölgyhöz írhatta utolsó szerelmes verseit. Idézzük még egyszer Balassi ide vonatkozó sorait: »Nagyságod elmente után jutottak vala valami új versek elmémre, Poszedarszkynak adtam, Nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, az mint én gondolom. Ha Nagyságod az gyűrőt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az Stalmaster leányának (ha értené ám) megimelyednék az gyomra belé miatta!«

A most előkerült versek aligha voltak azok, amelyeket Poszedarszkynak, a horvát humanistának átadott, mert tudjuk, hogy legfeljebb az utolsó darab keletkezhetett ebben az időben. Ezek a Poszedarszkynak átadott versek, sajnos egyelőre az ismeretlenségben lappanganak, pedig a költő némi büszkeséggel nyilatkozik róluk. Vajjon Fulvia-versek voltak már ezek is? Nem tudjuk.

De a gyűrűhistória sem világos. Kié volt a gyűrű? Feltehetjük, hogy a gazdag Batthyány Ferenc ajánlotta fel neki, mikor összejvetelükkor Balassival az ügyről beszélgettek. S a költőt bámuló mecénás tudta, hogy az ajándékküldés milyen jelentős része az udvarlásnak. Különösen a gyűrűküldésnek volt ebben az időben igen erős szimbolikus jelentősége, és ismerjük Balassi versét (11. sz.), mely csupán egy ilyen gyűrűküldemény magyarázata. Talán egy újabb gyűrűverset írt volna a küldemény mellé és mivel tudta, hogy Batthyány az ő verseit használja fel a menyasszonya körüli udvarlásához, talán arra gondolt, hogy Batthyány Ferenc is versét egy más gyűrűküldeményhez mellékelve megküldhette volna Poppel Évának, ezúttal is, szokása szerint, pávatollakkal ékeskedve.

De Balassinak 1593 július 1-én Pozsonyból írt újabb leveléből kiderül, hogy a gyűrű dolgában Batthyány közben válaszolt neki, valami előttünk ismeretlen nehézségről tudósítva a szerelmes költőt, mert Balassi így ír (50. sz.): »Értettem belőle az Nagyságod hozzám való jóakarátját s azt is, az mit az gyűrű felől írt Nagyságod. Én Nagyságodnak mind az jó akaratot s mind az gyűrűt megszolgalom, mint uramnak, de az gyűrű felől Nagyságod semmit ne szorgalmaskodjék (aggódjék), mert jó őrizetben vagyok, ha Nagyságod kezében vagyok. Nagyságodnál én mindig megtalálom, valamikor kelletik.« Ebből tehát az derül ki, hogy Batthyány nem tudta a gyűrűt elküldeni Fulviának s erre el akarta juttatni Balassihoz, talán versküldeményei fejében.

Bizonyosnak látom azonban, hogy az újonnan előkerült vers nem Fulviának volt szánva, mert akkor a költő nem emlegette volna benne viharos szerelmi életét és nem ilyen tömör összefoglalást adott volna egy hosszabb vers bevezetéseképpen, hanem szokása szerint kifejtette volna kétségbeesett hangulatát, humanista »versszerző találmányokkal« ékesítve.

Mire való tehát ez a vers? A költő nyilván epigrammának szánta olvasói, tisztelői, barátai számára. Tiszta irodalom már ez a kis epigramma, ahol Balassi költői műve fontosságának teljes tudatában jellemzi önmagát és egész erotikus ihletének multját, a költészet síkján és annak eszközeivel.

És ki volt az »erdéli« asszony?

Stoll Béla jegyzetében felteszi, hogy ez a »verstöredék« 1589 telén készülhetett, mikor Bálint jó hamar lovakért Erdélyben járt. A versforma, a belső szakaszaiban is rímelt Balassi-strófa arra vall, hogy nem az első erdélyi kaland alatt írt verssel állunk szemben, mert az első ilyen elemekben is rímelt vers csak a Julia-ciklusban kezdődik, annak ma már elveszett második darabjában, de amelynek első sorából a formát kikövetkeztethetjük:

Egy nagy követséggel küldte sietséggel Vénus hozzám Cupidót . . .

Bár tudjuk, hogy Balassi már 1587-ben előkészítette Erdélybe szökését, mikor nótaperbe fogták és hogy fontosabb iratait már oda előre küldte, majd Hunyadi Nagy Pállal 1588 elején orronan elhozatta, mégsem tudjuk pontosan, ki volt a fontos iratok letéteményese, de any-

nyit mégis, hogy egy Bánffy volt : »Im béküldtem Erdélbe is Bánfihoz, hogy pénzemet és portékámat kihozzák.« (1588 márc. 7, 35. sz. levél). Alighanem ehhez a bizalmas barátjához ment 1589-ben is, mikor Uhrin Tamással szállíttatta magát téli időben, hogy lovakat vásároljon továbbeladás céljából. Feltehetjük, hogy talán akkori házigazdájának, egyik Bánffynak felesége volt az »erdéli asszony« s az ő szép kezét örököltette meg a költő gyönyörű ereklyehasonlatával. Egy Bánffy Mihály felesége, Kapy Judit rokona volt szegről-végről Balassinak, de Hunyadi Nagy Pál révén gondolhatunk a székely főkapitány Bánffy Pál fiának Bánffy Gábornak feleségére is, mert Hunyadi Nagy Pál apja a főkapitány szolgálja volt (ld. kiadásom 369. l.) A további kutatásoknak e családok esetleg fennmaradt iratait kellene számba venni.

## II.

A fentiekből már kiderül, hogy Balassi összeállításának mi volt a célja. Nem azért küldte el ezt a lapot Batthyáynak, hogy udvarló céljaira felhasználja, mert ezúttal egyetlen darab nem volt alkalmas erre, hanem hogy barátja és annak ismerősei gyönyörködve olvassák. »Kiadta őket, mint ahogy a Balassa-Codex is mondja, a költő nyomán, bizonyos zsoltárokról, hogy »nem *adja* azokat *ki*, meddig több psalmust nem fordít meg azokhoz« (Varjas-kiad. 80).

A profán irodalom kéziratok életébe pillanthatunk itt bele, mely Magyarországon túlélte a középkort az irodalmi élet és nyomdai viszonyok kezdetlegessége folytán. Ezért kell ma mozaikokból, jól-rosszul készült másolatokból összeállítanunk az első nagy magyar költő életművét és ezért panaszkodott Balassi már életében Rimaynak, hogy írásait mások »elméjeknek csomós pórázára kötvén sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, feslegetik, izetlenítik« (Kiadásomban 381).

Stoll Béla leletének valóban az a rendkívüli jelentősége, hogy itt végre a költő sajátkezü fogalmazásában kapjuk verseit, míg pl. a Balassa-Codex eltorzítva, tömördek hibával őrizte meg az elveszett kéziratok szövegét, úgyhogy számos esetben ma sem tudjuk helyreállítani.

Egészen különösen érdekes maga az összeállítás. Miért éppen ezek a szakaszok kerültek itt össze? Hiszen semmi összefüggés nincs köztük!

A költő verseinek ismerője könnyen válaszolhat : mert maga a költő ezeket tartotta a legsikerültebbeknek. Magunk is az öt szakasz közül kettőt, a hangyabolyhasonlatot és a sűrő Coelia versét már többször idéztük, mint a költő remekeit, amazt, mert nagyszerűen adja vissza a költői ihlet fogalmazásának rejtett folyamatát, emezt mert a legbájosabb képekből álló versből való, ahol egyúttal a költő versművészete a legmagasabb csúcson áll. Van ugyan ezeknél mélyebb és megrázóbb is, a felesége elidegenedésekor írt vers (39. sz.), de az éppen élményszerűsége miatt nem volt alkalmas ilyen epigrammaszerű kiemelésre. Ebben a miniatúra antológiában önállóan is használható szakaszok kellettek. Az »erdéli asszony« kezéről írt ereklyehasonlata is ilyen, míg a Fulvia-vers nem annyira szépségéért, mint tömör összefoglaló jelentőségével szerepel a lapon, mintegy záradékképpen.

Ez a szerencsénkre előkerült papírlap tehát közvetve a költő saját ízlésének és költeményeire vonatkozó saját ítéletének próbája. Igazolja egyúttal azt is, hogy végleges költői formájának — legalább is a szerelmi költésben — a maga által kiképzett Balassi-strófát tartotta, mert valamennyi darab ebben a metrumban készült.

## III.

A kézirat felfedezője már összehasonlította a verseket a kódex és egyéb kéziratok alapján készült kritikai kiadásom megfelelő szövegeivel. De azért azt hiszem, ezen a téren is akad még mondanivalónk.

Stoll Béla szerint Balassi »a saját verseskönyvéből másolta ki ezt az öt versszakot s másolás közben csiszolta, tökéletesítette.« Megállapítja milyen hibákat és hanyagságokat

követtek el a kódex másolói a helyes eredeti szöveggel szemben. Saját helyreállítási javaslatainkat pedig részben igazolja, részben helyesbíti.

Vegyük a változatokat újra egyenként szemügyre. Az eddig legvitatottabbnál, a 48. sz.-nál írjuk le előbb a kódex szövegét betűhíven (Varjas 55.)

For geried elmémre, mint hangya fébkére sok Uý vers mint fok hangya, ara mert  
Bivemben Berelem tüzenek chak te vagy edes langia, Bozatot bum vere, vigaság tételnek  
zengő s. gyönyörű hangia.

A kézirat ezzel szemben ezt mondja :

For gerýedt elmemre, mynth hangya feBekre fok wý werf, mynth fok hangya  
Arra merth Bwvemben, gerýehez Bwntelen, Berelmed twzes langya  
Zozatod bwm werő wygafagh tetelnek gyönyörw edes hangya.

Az első sor 'geried'-jénél jól látni a tévedés eredetét. A facsimile mutatja, hogy Balassi th-ját milyen könnyű d-nek olvasni. Ugyanígy állunk a 'fébkere' olvasásával is, ahol a másoló a sokszor csak két egymástól távol álló apró vonalkával jelzett e-t nem tudta elolvasni s így hiányosnak tartva a szót egy e-t szűrt közbe a k után, kissé a rimtől is sodortatva.

Ugyanígy a sok fejtörést okozó utolsó sorban is rossz olvasásból eredhet a kódex szövege. Itt éppen megfordítva a 'Szózatod' d-jét th-nak olvasta az első másoló és 'vere'-t olvasott 'verő' helyett.

Viszont nem tartom elírás hibának, hanem korábbi, első változatnak a többi eltérést. Nem lehet elképzelni, hogy a gépiesen másolók a kéziratban olvasható második sort oly mértékben elferdítették volna, hogy egyes szavakat felcseréltek volna és az egészet másképpen írták volna le.

Már Stoll Béla észrevette, hogy a kis szakaszok itt rímelenek, míg a kódexben nem. Éppen ez a rímihiány lehetett a változtatás oka : a kódex tehát itt variáns és nem hibás szöveget őrzött meg, csak úgy mint a 'szerelem' szónál, amit a költő magán a kéziratban javít 'szerelem'-re, hogy a szöveget értelmileg jobban kapcsolja a következő sorban második személyben álló mondathoz. Amikor tehát a költő ezt a szakaszt leírta, már részben módosítva elgondolt szöveget írt le és csak egyetlen szót változtatott magán a kéziratban, a leírás után.

Ilyesmi fordul elő a harmadik sor harmadik szakaszában is, ahol a Kódex szövege teljesen eltér a kéziratétól. A kódex 'zengő s gyönyörű hangia' helyébe 'gyönyörű edes hangja' (értsd : zenéje) kerül, ami talán a végírím fokozottabb érvényesítése miatt történt, mert így az előző sor 'tüzes' szava is rímel az 'édes' szóval. Annál inkább szükséges volt ez, mert az utolsó sor első két hatos szakasza még a végső fogalmazásban sem rímel, tehát a formai tökélyt a költőnek nem sikerült teljesen megvalósítania.

A síró Coeliáról írt versben csakugyan útközben javítgatta a költő szerzeményét. Az első sor apróbb hangbeli változataitól eltekintve ('felben' helyett 'felbe', 'földhez' helyett 'földhöz' áll a kéziratban) a második sor lényegesen módosul. Balassi már megkezdte a kódex változatának leírását : 'wgy Celya feye', s akkor vette észre mint képzett retorikus, hogy a sorban kétszer fordul elő a 'vaygon' szó (Ugi Coelia feie uagion le fügeztue mert uagion nagi banatia). Kihúzta tehát az 'úgy' és 'feje' szót és a 'vaygon'-t csak a második helyen hagyva meg, kifogástalanul szép sort kapott (Vö. már Stoll Béla, id. h. 169.).

Az utolsó sorban kritikai kiadásomban Varjas olvasatát fogadtam el, aki 'hul mint Gyongi pörögue'-t olvasott ki a másoló bizonytalan írásából s ezt jegyzetben is indokolta (128. l.). Most valóban kiderült, hogy a régebbi olvasat, a 'görögve' volt a helyes. De azért a variáns lehetősége itt sincs kizárva.

A 79. sz. Coelia-vers utolsó szakaszának kézirati változatában is lehet látni, hogy torpan meg a költő frás közben, mert az utolsó sorban már megkezdte a kódex szövegével egyező 'gondom' szó első betűjét, mikor ráeszmélt arra, hogy eredeti szövegezése kissé zavaros :

Uyul zöld bokoris, de nekem akoris gondom chak merő veßély.

A gond nem lehet veszély, gondolta magában s ezért a g betűt áthúzva a sort így alakította :

...dolgom csak gond, bw, weβel.

A költő tehát valóban csiszolgatta verseit, csak úgy mint nagy francia kortársa Ronsard, kinek szövegei számos kiadásán keresztül állandóan módosultak, sokszor egészen eltérő eredményhez jutva.

Balassinál jelenik meg tehát nálunk először ez európai értelemben vett műgond, a versszöveg tökéletességének eszménye, ami mutatja hogy a közvetlen halála előtti évben minő írói becsvágy fűtötte.

Ez a becsvágy : az első európai értelemben vett magyar nyelvű költővé emelkedni, aki a formát és a szépséget épp olyan fontosnak tartja, mint a tartalmat, esetleg még fontosabbnak is. Balassi műgondja magyarázza meg mint alakult ki fiatal tanítványában, Rimay Jánosban is a formai tökélyre irányuló törekvés s a mester valószínűleg ezt vette észre benne, mikor azzal biztatja, hogy ha így folytatja, egy nap még őt is túlhaladja. Persze nem látta meg az ihlet mélységében rejlő nagy különbséget.

Balassinak ezidőben már semmije se maradt az égvilágon : se vára, se vagyona, se felesége, se katonai állása, de büszkén gondolt arra, hogy egy olyan életművet hagy maga után, mely egyszer nemzetének is dicsőségére válik. Irodalmi halhatatlanságra vágyott akkor is, amikor Rimayt halálos ágyán utódául, folytatójául kijelölte : »halála órájában őt vallotta Balassi helyében valónak lenni«, de főleg akkor amikor arra kérte, hogy »halálát verseivel örökítse meg.« (Varjas-kiad. 140). Valami magasabb műveltségű magyarságról ábrándozott tehát saját személyén, versein és iskoláján keresztül.

Ez az újonnan felfedezett papírlap tanúsága is. Se pénze, se ügyessége, se összekötése nem volt hozzá, hogy nyomtatásban adja ki verseit, — talán komolyan nem is gondolt rá, — de kézirati »kiadásban« megteremtette olvasóközönségét, melyet az irodalmi élet kialakításához szükségesnek tartott. Egy elkeseredett pillanatában ugyan azt írta Rimaynak, hogy megelégszik ő azzal is, ha ő és hárman-négyen még rajta kívül megtartják emlékezetét (43. sz. levél), mégis jól esett neki Batthyány Ferenc és környezetének bámulata és barátsága, akit még 1590-ben Krakkóból írt levele szerint addig nem is ismert. Batthyány Ferenchez hozzátehetjük még Ényingi Török Istvánt is, és talán Széchy Tamást is akit legújabban előkerült verse (Csapodi Csaba még ki nem adott lelete) Balassi közvetlen utánczójának minősít. És ne feledjük a horvát humanista Poszedarszkyt sem, akinek verseit amúgy frissen átadja utolsó éveiben.

Halála után a praktikusabb Rimay kísérletezik azzal, hogy kiadja szerelmes verseit és hosszú előszóban indokolja meg a kiadás jogosságát, de nem tudni mi okból, a terv nem valósulhatott meg, pedig a Julia-pásztor dráma töredékei arra vallanak, hogy a költő más tisztelői nagyobb sikerrel valószínűbbé tették meg Balassi szerelmes ihletű műveinek kiadását, mégpedig egy olyan műnél, melyről talán Rimaynak sem volt tudomása.

A papírlap világosan mutatja azt is, hogy Balassi a nevééről elnevezett strófáit sem egyfolytában, sem szakaszokra tördelve írta, hanem három sorban minden sort nagy betűvel kezdve, mint a kódex másolója. (A rövid szakaszokra tördeléssel először Rimay Epicediumában találkozunk, míg az istenes énekek kiadásai strófiaként, de egyfolytában szedik a szakaszokat.)

Felmerül az a kérdés is, világosabban látunk-e most a kódex szövegének kialakulásában? Egy bizonyos, amit Varjas Béla már annyi finom megfigyelés alapján kifejtett, hogy a Coeliadalogat, szóval a kibujdosás után szerzett énekeket utólag írták hozzá a »költő maga kezével írt könyvé«-ből kiírt énekekhez. Vajjon volt-e Balassinak olyan könyve, ahol valamennyi verse együtt volt? Nehéz volna a kérdésre felelni, de az bizonyosnak látszik, hogy a kódex első részének másolata már 1589-ben készült és a többi darabot utólag írták hozzá más kéziratok alapján s így a fenti papírlapon csak töredékeiből ismert utolsó évek szerelmi költészetének termése teljesen kimaradt a zólyomradványi kéziratból.

#### IV.

Milyen tanulságokat vonhatunk le Balassi nyelvének ismeretéhez azokon a tanulságokon kívül, melyeket már Pais Dezső Stoll Béla közlésével kapcsolatban a kéziratához hozzáfűzött? Pais a 'leth towab' és 'leth inkab' superlativusokról állapítja meg, hogy palóc nyelvi sajátosság, Balassi gyermekkori hozománya nyelvében. Sajnos, kéziratban seholsem találkoztunk felsőfokban álló alakokkal. Ellenben a *Füves Kertecske* első kiadásában és annak lőcsei utánnymotában előfordul ez a palóc superlativus egy 'lett alab valo' kifejezésben<sup>4</sup>

Tanulságosak még Balassi költői nyelvére a következő alakok.

'Büzwemben': igazolja, hogy ez a szó, mely a kéziratokban nem fordul elő, ü-s alakban is szerepel Balassi nyelvében. Így igazolva van a 83. sz. vers kezdete: »Az mely keresztyén hű s kiben nincs hamis szű, lelkét ördögtül félti... Viszont számos más helyen, pl. a citerás-lányhoz írt versben 'szivét, sziven szivét' stb. áll. 'akkor' egy k-val szerepel itt: 'akor' mint a levelekben. Az 'etteöl' alak a mai irodalmi ö-s formát mutatja, míg a kódexben sokszor találkoztunk '-tül' variánszal is, amit a rímek olykor szintén igazolnak.

Nyelvi szempontból a legérdekesebb tanulság a 79. sz. versből vett utolsó szakasz rímélése. Itt a kódex a 'fel kel, ejfél, veszély' rímeket adja (Varjas 124), míg kiadásomban kissé bántortalanul 'felkél, efély, ve/zély'-re igazítottam, megjegyezve, hogy e korban az 'efél' alak is használatos volt s ha ezt írják be a rímbe és a 'veszély'-t l-es alakra átírják, tökéletes rímélést kapunk. Az új lelet ezt a feltevést pontosan igazolta. De ezt a javaslatomat nem mertem a szövegbe bevezetni, mert a költő II. sz. emlékiratában a szót lyésítve írta: 'efélykor'.

Mindez arra vall, hogy Balassi nyelvében a tájszólások különféle alakjai és hangjai sokszor keverednek.

Így az *l* és *ly* viszonyát tanulmányozva is észrevehetjük két különböző nyelvjárás küzdelmét a költő nyelvében. Az esetek egy részében *ly*-es alakot ír, de talán ép olyan sűrűn *l*-es formákat találunk ott, ahol a mai irodalmi nyelv *ly*-t alkalmaz. A fenti példa is ezt mutatja.

Így a levelekben elég sűrűn előforduló 'király és királyné' mindenütt *l*-es alakban jelentkezik: 'királ, királné' (pl. az 1. és az 50. sz. levélben), de egy emlékiratában mégis így olvassuk: 'lengiel kyalial' (Vö. Ismeretlen B. B. 256).

Erdély kivétel nélkül 'Erdél' (vö. kiadásomban, 315, 317 és MNy XLVIII. 177), tehát az újonnan talált kéziratban az első darab címében 'erdéli' asszonyt kell olvasnunk.

A sokat vitatott *Végles* várát minden iratában *Viglyesnek* írja Balassi, bizonyosan a helyi ejtés szerint és lyésített alakban olvassuk mindenütt a 'mosoly, mosolyog, osztály, oly, hely, nyavalyás' szavakat.

A 'veszél' és 'efél' esete újra felidézi az *l* tövű igék 2. személyügyi parancsolójának problémáját is, melynek Balassi verselésében fontos szerepe van. Már a citerás lány énekéhez írt jegyzetemben megállapítottam, hogy e költeménynek egy egész szakasza ilyen alakok rímelésén alapszik és a kódexben a két másolás ellenére is megmaradtak Balassi kivételes tájnyelvi nyelvhasználatának nyomai. A kódex szerint a szöveg:

Monduan ne felj! sőt uégan áll mert tied a szép szemelj  
Veres levélj Tromfodra kel chak azért hogi iot reminli  
Semni gonofzt te ne velj.

A 'végan áll!', ami pontosan rímel a 'tromfodra kel' alakkal, igazolja, hogy itt eredetileg valamennyi alak kettős *l*-lel állt, s csak a másolók vitték bele a *j*-s imperatívust Balassi nyelvbe. Kiadásomban másutt is rámutattam arra, hogy a kódex ilyen nyomokat megőrzött.

<sup>4</sup> E szóalak is Balassi szerzősége mellett szól, mert Bornemiszánál ilyent nem találunk. Részletesebben kitérek e kérdésre az ITK 1954. 1. számában megjelenő tanulmányomban ahol a *Füves Kertecske* szerzőségének kérdését tisztázom.



Már most érdekes, hogy XLII. Psalmusban (93. sz. 25—28) pontosan ugyanazok a rímek olvashatók egy szakaszban, mint a cíteráslány tüzes énekében. De mivel ezt az éneket csak a nyomtatott kiadásokból ismerjük, ott már semmi nyoma nincs Balassi nyelvjárási alakjainak. Szerintünk tehát a szakasz alighanem így hangzott :

De te mindazáltal szomjú lelkem ne féll,  
Sőt régi uradban minden ellen reménil,  
Bizván kegyelmében, higý és csendeszen éll,  
Gonoszt hozzá ne véll!

Még fülébe csengett tüzes énekének ritmusa, mikor már bűnbánó zoltárát írta a költő. Ugyanebben a psalmusban az utolsó szakasz rímei is valószínűleg hasonlóan hangzottak : 'busull, burull, szorull, fordull' (Simonyi Zs. *Tüzetes magyar nyelvtanában* emlékezik meg erről az imperatívusi formáról 407. l.).

Ugyanígy módosítanám kiadásomban a 34. sz. 16. sorában előforduló 'karuly' szót, melyet korábban a kódex 'karuolj' helyébe tettem a rím kedvéért, mely nyilván '-ul' végződést követel, tehát a 'karvaly' Balassi korában is divatos 'karuly' alakot. A fentebbiek alapján alighanem 'karul' állhatott itt, ami tökéletes rímet ad :

Örülök, röpülök nemkülönben mint karul,  
Kinek sárga lába lábszíjjakbul szabadul  
Nem kesereg lelkem,  
Mert megmenekedtem  
Szerelem békójábul.

A többi személyekben a levelek j-s alakokról tanúskodnak : 'fzolgalýak, wezerelyen-bekelyem, beöchwlyék, kapalia'. Ezzel szemben áll a 80. sz. vers, ahol a kódex szövege így hangzik :

Miert fzmorkodgyam? s-vigan miert ne lakiam? mert vi{elek banatot!

Ez a verssor szerintem csak a következőképen kap értelmet :

Miért szomorkodjam ? s vigan mért ne lakjam ? mért visellek bánatot?

Mindez arra vall, hogy Balassi nyelvében a lyésített és l-es ejtés állandó kavaro-dásban volt.

Helyesírási szempontból megállapíthatjuk, hogy Coelia nevét magyarosan írja a költő : Celya, míg a kódex mindenütt megtartja a latinos formát, ami szintén nem a másolók érdeme, hanem bizonyosan Balassi helyesírásának első változata. A papírlap még ezenkívül érdekesen mutatja, hogy Balassi helyesírásának a kurzívon kívül volt egy másik variánsa, a címekben használt írás, ahol például nem w jelöli a v és u hangot, hanem mindig az u. Ezt leveleiből is meg lehet állapítani.

Ha arra kerülné a sor, hogy Balassi összes művei új kiadásban kerülnének a közönség elé, az újonnan talált összeállítást véleményem szerint a költemények végén, a maga teljességében kellene közölnünk, mert még a régebbi költeményekből kiemelt szakaszok is új jelentést kapnak ezen papírlapon. Az eddigi kiadásban pedig csak a nyilvánvaló másolási hibákat kellene bevezetnünk.